

Doprinos teoriji i praksi konceptualizacije moći i vlasti u djelu Jürgena Habermasa

Mensur Kustura i Adnana Šabani

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

Sažetak

U ovom tekstu se tematizira problematika moći i vlasti u sociološkoj teoriji od Jürgen Habermas. Rezultati rekonstrukcije diskurzivno teorijske argumentacije kod raspravljanja problematike moći i vlasti će biti ovdje obuhvaćeni u odnosu na relaciju pravne države i demokratije u dvije premise: prvo, demokratska pravna država predstavlja za Habermasa jedan interakcijski sklop, u kome se racionalna vlast kao vlast zakona podudara sa legitimnošću kao institucionalizacijom jedne demokratske javnosti. Drugo, Habermas shvata pod pojmom deliberativne demokratije jedan prema proceduralnim načinima konstituiran interakcijski mehanizam donošenja normi, čija obuhvatnost proizilazi iz strukture komunikativnog djelovanja i koji je formuliran kao normativni princip diskursa.

Ključne riječi: politička vlast, komunikativna moć, politička javnost, legitimnost, pravna država, diskurzivna demokratija, donošenje i primjena normi

1. Problem racionalizacije moderne političke vlasti

Svoja shvatanja geneze moderne političke vlasti razvija Jürgen Habermas (rođ. 1929.) njemački filozof i sociolog, pristalica kritičke teorije društva, u raspravama s objema klasičnim teorijskim pozicijama u sociologiji (Karl Marx i Max Weber). U vezi s Maxom Weberom Jürgen Habermas političku vlast definira kao “šansu da se za jednu naredbu (zapovijed) određenog sadržaja pronade poslušnost kod odnosnih aktera”¹, tako da se politička vlast pretpostavlja samo kod poslušnosti, zapovijedi. Isto tako, kao Weber polazi i Jürgen Habermas od toga da su se evolutivno izoblikovale različite forme vlasti i potom, jedna od druge odvojile, zbog čega se naprimjer može razlikovati između harizmatičke vlasti, kod koje se naredbodavna moć nalazi u rukama jedne ličnosti, i racionalne vlasti. Za moderno društvo konstitutivno je to da su autoritarne forme vlasti uklonjene i politička vlast naprotiv gotovo anonimizirana i depersonalizirana. Naredbodavna moć preuzeta je u pozitivne zakonske pravne propise. Naredbe poprimaju formu zakona, čija se funkcija sastoji u tome da se dužnosti (obaveze) djelovanja ugovorno određuju i pravne norme čvrsto (da ispune očekivanja svih) etabliraju. Svakako, racionalizacija političke vlasti u prijelazu od personalne, naredbodavne vlasti prema vladavini zakona ne znači još i ukidanje političke vlasti kao jedne strukturalno asimetrične distribucije nepravednih mogućnosti zadovoljenja potreba, kada su naredbe date u formi pravnih normi.² Polazeći od ovoga, Habermas se u sedamdesetim godinama vraća ka Marxu i pokušava objasniti fenomen vlasti kao posljedicu nejednake distribucije normativne moći: a) “dok nivo razvoja produktivnih snaga, svedeno kakav oblik saobraćanja postoji, ne dozvoljava prisvajanje kroz rad viška vrijednosti, neizbježna je relativno egalitarna raspodjela šansi zadovoljavanja potreba i time jedna asimetrična raspodjela normativne moći (vlasti) nije vjerovatna; b) odmah kada stepen produktivnih snaga dozvoljava prisvajanje kroz rad viška vrijednosti, bez toga da uvjet oskudice budu suspendirani, nije dugotrajnije za očekivanje jedne relativno jednake raspodjele mogućnosti zadovoljavanja potreba, odnosno asimetrične raspodjele normativne moći (nastanak vlasti) postaje vjerovatnom; c) odmah kada razvojni stepen produktivnih snaga dozvo-

¹ Weber, 1989, str. 28; O tome usp. Habermas, 1973b, str. 133.

² O tome up. Bonacker, 1998, str. 202.

ljava prisvajanje kroz rad jednog obilja vrijednosti, koje uvjet oskudice dokida, tada egalitarna raspodjela normativne moći niti je neizbježna niti je isključena – *dokidanje vlasti klasa historijski je moguće.*”³ Modernu vlast zakona otuda Habermas shvata kao institucionaliziranu asimetriju distribucije normativne (političke) moći. Borbe oko faktičkog važenja normi dešavaju se u modernom funkcionalno diferenciranom društvu kao političke borbe oko političke moći (utjecaja), koja vršenje političke vlasti opravdava. Marx i Weber svakako nude karakteristično shvatanje ne samo za racionalitet moderne vlasti, nego i za vršenje političke moći. Prije svega Max Weber ukazao je na to da politička vlast mora biti legitimsna, tako da potčinjeni vjeruju u važnost asimetrične raspodjele moći i da se stvarno pokoravaju naredbodavnoj prisili. Weber je shvatanja da racionalnu vlast zato treba poslušati, jer su potčinjeni zbog pravednosti vršenja političke moći uvjereni u legitimnost asimetrične distribucije moći. U jednostavnim društvima vlast je utemeljena kroz religijske slike svijeta i time legitimirana. U procesu racionaliziranja vlasti ova se raspada i legitimitet kroz formalni legalitet dolazi na mjesto takvih slika svijeta.⁴ Za jedno racionalno poimanje vlasti ovo prema Habermasu znači “da u prvom slučaju jedna vlast biva pojmljena kao legitimna, kada su ispunjena najmanje dva uvjeta: a) normativni poredak mora biti pozitivno postavljen i b) akteri prava moraju vjerovati u njegov legalitet, odnosno u formalno korektan postupak stvaranja i primjene prava. Tada se vjerovanje u legitimnost sublimira u vjerovanje u legalitet: dovoljno je pozivanje na legalno nastajanje jedne odluke.”⁵ Na ovome mjestu vidljiva je zapravo neobičnost diskurzivne teorije, jer Habermas želi biti u stanju rekonstruirati osnovu važenja moderne političke vlasti kroz uvjete važenja normi i time pokazati da se vjerovanje u legitimnost može zasnivati ne samo na legalitetu normativno zasnovane procedure, nego isto tako da proces zahtjeva legitimnost, koja ne proizlazi iz njega sama. Habermas nudi jedan dalji kriterij za provjeru legitimiteta: “Legalitet može tada i samo tada stvoriti legitimnost, kada razlozi za to mogu biti dati, da određene formalne procedure pod određenim institucionalnim uvjetima ispunjavaju materijalne zahtjeve za pravednošću.”⁶ Radi se,

³ Habermas, 1971, str. 287.

⁴ O tome up. Bonacker, 1998, str. 203.

⁵ Habermas, 1973b, str. 134.

⁶ Ibid., str. 137.

pri tome, o rekonstrukciji legitimnog važenja normi. Kako treba biti stvorena jedna procedura, s tim da ona producira, objašnjava i priznaje legitimno važeće norme, dakle omogući uvid u valjanost normi? Da bi došao do plauzibilnog odgovora na ovo pitanje, Habermas pokušava tačnije odrediti genezu jedne norme: jedna norma ima obavezan karakter, jer ona nastupa s jednim zahtjevom za važenje, koji može u spornom slučaju biti održan. Proces objašnjenja normi dopušta se razlikovati od primjene normi i sa tim povezano vršenje političke moći. Razlikovanje između objašnjenja normi i primjene normi od centralnog je značenja za legitimnost političke vlasti, jer je politička vlast samo tada legitimna – kada su norme objašnjive kada postoji socijalni prostor za diskusiju, kao i ispunjenje zahtjeva za važenje normi, ali koji ne prelazi u sferu vršenja političke moći.⁷ Postojeća stanja stvari po Habermasu su reprezentirana kroz istinite iskaze, da “postojeće norme kroz opće tvrdnje trebaju ili zapovijedi kod adresata normi važe kao opravdane. Da jedna norma ima idealno važenje, znači: da ona zavređuje saglasnost svih odnosnih aktera, jer ona regulira probleme djelovanja u njihovu zajedničkom interesu. Da jedna norma faktički postoji, znači naprotiv: zahtjev za važenjem, s kojim ona nastupa, a koji je priznat od adresata norme, i ovo intersubjektivno priznanje normi objašnjava *socijalno važenje norme*.”⁸

Naprijed opisana razlika između dokazivanja jedne norme i njene primjene i sprovođenja, kao njena socijalna važenja, kod Habermasa determinira interno diferenciranje pojma moći. S jedne strane politička je moć u smislu, od Webera, Marxa i Parsonsa, shvaćena kao šansa da se kolektivno obavezujuće odluke donose i vlast vrši u smislu usvajanja zakona (pravne norme). Politička moć tada bi bila vezana za pozicije i institucije, tim da bi ona bila izborena pod uvjetima političkog pluralizma i konkurencije. Vršenje takve političke moći u pozicijama vlasti označava Habermas u odnosu na politički supsistem kao *administrativnu moć*. S druge strane, u oslanjanju na Hannah Arendt, ostaje primjena administrativne moći u političkim procesima odlučivanja upućena na procese obrazloženja, koji moć trebaju legitimirati.⁹ Strategijskom djelovanju čistog vršenja moći nasuprot stoji komunikativno djelovanje

⁷ Vidjeti o tome Bonacker, 1998, str. 203.

⁸ Habermas, 1995a, str. 132.

⁹ Vidjeti o tome isto, Schäfer, 1993, str. 33.

s obrazloženjem normi, koje Habermas označava kao *komunikativna moć*. S time pojam moći obuhvata kod Habermasa s *jedne strane egalitarne i javne procese obrazloženja normi i procese legitimnog važenja normi*, i s druge strane “faktičko važenje jedne norme kroz korištenje administrativne moći, koja je u toku političkih odluka definira kao očekivanu sigurnost s instrumentima prava.”¹⁰ Pored toga, jasno je iz prikazane topologije Habermasova koncepta jedne teorije moći da on moć kao odlučujući izdiferencirani medij subordinira supsistemu političkog upravljanja i vlade. S ovom subordinacijom moći povezuje se konzistentno sistemsko teorijsko obrazloženje upravljačkih medija, tako što vršenje moći kao “negativna prijetnja sankcijama” na djelatnu situaciju jednog aktera, biva razlikovano od pozitivno vrednovanog “djelovanja kroz uvjerenje” ili “utjecaj”.¹¹ Ovo podređivanje treba, prema Habermasovoj vlastitoj procjeni, biti pripisano teleološkom modelu djelovanja, u kojem su socijalni akteri djelovanja u ovom slučaju nosioci pozicija moći “usmjereni u svakom slučaju na sopstveni uspjeh, ali ne i na razumijevanje.”¹² U njegovim ranijim diskusijama o teoriji moći kod Hannah Arendt odvaja on sebe upravo od jednog tako isključivo teleološkog modela djelovanja i kritizira saglasno tome, poznatu definiciju Maxa Webera kako slijedi: “Temeljni fenomen moći nije u instrumentalizaciji tuđe volje za sopstvene svrhe, nego u formiranju komunitarne volje u jednoj na razumijevanje usmjerenoj komunikaciji.”¹³ U rezultatu njegove iscrpne rasprave i kritike teorije Hannah Arendt tada Habermas rezimirira: “Komunikativna produkcija moći i strategijsko nadmetanje oko političke moći dopuštaju se komunikativno teorijski obuhvatiti; ali za vršenje legitimne moći, strukture djelovanja, preko kojih se to dešava, nisu bitne. Legitimna moć dozvoljava nosiocima pozicija vlasti da donose obavezujuće odluke. Ova primjena moći zamjetljiva je prije pod sistemskoteorijskim nego pod djelatnoteorijskim gledištima.”¹⁴ Ovdje se pojavljuje vrlo rano metodološko sistemski obrazložena dihotomija *teorije sistema* i *teorije djelovanja*, s rezultatom da pojam moći već ovdje biva primijenjen u dvjema različitim dimenzijama, koje dakako u ovom

¹⁰ O tome up. Bonacker, 1998, str. 203.

¹¹ Greven, 1991, str. 232.

¹² Habermas, 1981, str. 229.

¹³ Ibid., str. 230.

¹⁴ Ibid., str. 243.

ranom konceptu još kod diskusije pojma vezane ostaju jedna za drugu: s jedne strane komunikacijska interakcija produkcije moći i ovdje već postojeće shvatanje moći kao sposobnosti političkog sistema (tako u kasnijem vlastitom shvatanju jedna sistemski orijentirana teorija djelovanja), koji kroz obavezne odluke može iznuditi društveno priznanje i sprovođenje. Već u poziciji ovog ranog razlikovanja kroz dvostruko dimenzioniranje pojma moći pojavljuje se problem da dimenzija komunikativno producirane moći pomoću komunitarnih uvjerenja a priori ostaje ekskludirana iz endogenog područja interakcija političkog supsistema; umjesto toga polazi se od fikcije da su sva djelovanja u ovom sistemu, dakle isto tako koja se odnose na moć, koordinirana kroz teleološko instrumentalni racionalitet. S time zaključuje Habermas, iz razloga teorijsko sistemskih određivanja, da bi komunikativni procesi stvaranja moći mogli biti posebno značajni za endogene sfere političkog supsistema.¹⁵

U svojoj studiji *Faktičnost i važenje* Habermas daje više prostora pojmu komunikativne moći. Kako, ovdje se nalazi jedno autohtono tematiziranje procesa oblikovanja moći unutar “institucionalnog poretkta životnog svijeta.” Ali, sa stajališta generalizacije dovoljnih resursa legitimnosti, npr. lojaliteta, koji može biti pojmljen kao legitimiziranje političke prakse odlučivanja i uprave, moglo bi se unutar jedne takve teorije govoriti još o autohtonom procesu generiranja moći iz “životnog svijeta”, procesu koji je svakako na teoriji imanentnim kriterijima čisto instrumentalno usmjeren na to da politički supsistem odlučivanja opskrbi s dovoljnim resursima legitimnosti. Da bi ovo dokazao, Habermas je morao pojam moći uključiti ne samo sistemskoteorijski, nego isto tako i djelatnoteorijski.

1.2 Legitimno važenje normi

Jedno obrazloženje normi može se osigurati samo pod pretpostavkama da se djelatni akteri distanciraju od jednog strategijskog orijentiranja na uspjeh, kako je on za vršenje političke moći karakterističan, i sebe mnogo više posvete razumijevanju važenja normi. Ovom procesu odgovaraju dva različita područja djelovanja: “Kada djelatni akteri stvaraju norme, oni se uvijek kreću u strategijskom kontekstu

¹⁵ Vidjeti o tome Greven, 1991, str. 233.

političkog ili ekonomskog supsistema s njihovim medijima upravljanja, administrativne moći i novca; da bi norme obrazložili, djelatni akteri trebaju napustiti ovaj strategijski kontekst i sebe odnositi na jedan intersubjektivno djeljiv životni svijet.”¹⁶ Zahtjev za legitimno važenje normi i procesi ispunjenja jednog zahtjeva za važenje, koji je s normom povezan, odnose se na životnosvjetske procese razumijevanja, iz kojih se rezultiraju uvjeti za opravdavanje normi.¹⁷ Što se ovih procesa tiče, Habermas ukazuje na to: govoru imanentan zahtjev razumnog važenja,¹⁸ čime on tvrdi “da su norme kao praktična pitanja slične teorijskim pitanjima, naime istinitosno sposobne, i da zbog toga postoje kriteriji za oblikovanje procedure obrazlaganja norme.”¹⁹ Pri tome, “medija, u kojemu hipotetički može biti provjereno, “ – tako piše Habermas –”da li jedna norma djelovanja, bilo ona sada faktički priznata ili ne, može biti nepristrasno opravdana, praktični je diskurs, dakle forma argumentacije, u kojoj zahtjevi za normativnu istinitost postaju temom.”²⁰ Saglasno tome, praktičnom diskursu pripisan je zadatak da zahtjeve važenja kao što su valjanost, istina i istinitost djelovanja i normi objasni. Za to istaknuta procedura legitimacije normi etička je argumentacija; da bi s time bile objašnjene pretpostavke za legitimnost normi, Habermas preuzima rekonstrukciju očekivanja, koje sebi komunikacijski akteri trebaju uvijek osigurati prilikom stupanja u diskurse. Njemački socijalni filozof Bonacker razlikuje pri tome dvije ravni: s jedne strane posebne zahtjeve u odnosu na komunikacijske aktere, i s druge strane uvjete jedne idealne jezičke situacije; ove dvije ravni zajedno uzeto oblikuju kontekstualne uvjete praktičnog diskursa.²¹ Radi se kod argumentacije o jednom tipu govora (komunikacije) u kojem, kako Habermas generalizira, “komunikacijski akteri tematiziraju sporne zahtjeve važenja i pokušavaju ove sa argumentima ostvariti ili kritizirati. Jedan argument sadrži razloge, koji su u sistemskom načinu povezani sa zahtjevom za važenje jedne problematične izjave.”²² Praktični, od vlasti slobodan

¹⁶ Bonacker, 1998, str. 204.

¹⁷ Ibid., str. 205.

¹⁸ Habermas, 1995a, str. 151.

¹⁹ Bonacker, 1998, str. 204.

²⁰ Habermas, 1995a, str. 39.

²¹ O tome up. Bonacker, 1998, str. 204.

²² Habermas, 1995a, str. 38.

diskurs može biti racionalno objašnjen i kritiziranje samo na osnovu argumentacije, osobito što se “racionalitet shvata kao jedna dispozicija jezički i djelatno sposobnih aktera.”²³ Habermas ide još dalje. On iz toga zaključuje: “da su racionalne izjave dostupne objektivnoj procjeni.”²⁴ Otuda su – na prvoj ravni – komunikacijski akteri temeljno u stanju sudjelovati u praktičnom diskursu. Svakako da praktični diskurs zahtijeva isto tako određene komunikacijske kompetencije; tako jedan jezički sposoban komunikacijski akter ne smije sebi proturiječiti; on smije samo to tvrditi (zastupati), šta on drži za razumno; on smije iznijeti samo takve vrednosne sudove i sudove dužnosti, koje bi on zastupao u svakom slučaju u sličnim situacijama; pored toga, komunikacijski akter mora biti spreman za razumijevanje i biti uračunljiv. Ali, prije svega, od aktera je zahtijevana kompetencija da se pozicije svih drugih akceptiraju, jer se samo tako argumenti drugih dopuštaju stvarno shvatiti. Uvjeti “idealne jezičke situacije” odnose se na sljedeće premise: svi komunikacijski akteri moraju izraziti svoja shvatanja kao i potrebe i svaku drugu tvrdnju mogu kritizirati; ne mogu se postavljati ograničenja kroz autoritet, otuda treba vladati opća jednakost šansi za sudjelovanje u diskursu; akter ne smije kroz unutar ili izvan diskursa vladajuću prisilu (npr. kroz pritisak odluka, vremena i autoriteta) biti sprečavan u tome da njegovo pravo za participaciju ostvari u diskursu.²⁵

Naprijed opisane uvjete jednog praktičnog diskursa Habermas promatra sublimirano pod pojmom idealne jezičke situacije.” Ja sam pokušao” – piše Habermas – “idealnu jezičku situaciju ne kroz dimenzije personalnosti idealnoga govornika, nego kroz strukturalna obilježja jedne situacije mogućega govora, katarakterizirati kroz simetričnu distribuciju šansi, dijalogne uloge upotrebljavati i jezičke akte izvoditi.”²⁶ Pri tome, Habermas pretpostavlja da je u idealnoj jezičkoj situaciji samo govornicima (diskutantima) dopušteno, “koji kao djelatni akteri imaju jednake šanse da *reprezentativu* primijene: jer samo uzajamno podudaranje slobode komuniciranja u određenom slučaju individualnih izjava i dopunjena uravnoteženost blizine i daljine nude garanciju za to da su akteri u tome, šta oni stvarno čine i misle, pred sobom i drugima

²³ Ibid., str. 44.

²⁴ Ibid., str. 44.

²⁵ Up. Bonacker, 1998, str. 205.

²⁶ Habermas, 1971, str. 139.

transparentni i u slučaju potrebe njihove ekstra verbalne izjave mogu prevesti u semantičke. Ova uzajamnost akceptiranog samopredstavljanja implicira dalje jedan reciprocitet očekivanog ponašanja koji isključuje privilegiranja u smislu jednostrano obavezujućih djelatnih normi. Ova simetrija ovlaštenja i dužnosti može se ponovo garantirati samo kroz egalitarnu primjenu regulative, odnosno kroz jednaku raspodjelu šansi, naređivanja i suprotstavljanja, dopuštanja i zabrane, davanja i traženja obećanja, polaganja i zahtijevanja odgovornosti. Zajedno s egalitarnom primjenom *komunikative* osigurava se istovremeno mogućnost, u bilo koje vrijeme, izići iz relacija komunikacijske interakcije i u diskurse, kroz provjeravanje zahtijeva važenja, stupiti.”²⁷ U jednom kasnijem tekstu Habermas moralno - filozofske pretpostavke, od kojih zavisi uspjeh jednog tako normiranog diskursa. On pretpostavlja da, kada “mi želimo o normativnim pitanjima elementarnog zajedničkog života ne kroz direktnu ili prikrivenu silu, kroz presiju, utjecaj ili kroz moć jačeg interesa, nego kroz neprisilnu uvjerenost na osnovu jednog racionalno motiviranog dogovora odlučivati, tada se moramo mi koncentrirati na krug pitanja koja su dostupna jednoj nepristrasnoj procjeni. (...) potom mi se moramo mnogo više pitati: *šta je podjednako dobro za sve*. Ovo moralno gledište oblikuje jednu oštru, ali usku teorijsku prizmu, koja iz mase svih evaluativnih pitanja ističe takve djelatne konflikte koji mogu biti riješeni samo s odnosom na uopćene interese; to su pitanja pravednosti.”²⁸ Problematika pravednosti praktičnih diskursa usmjerena je ne samo na pravednu raspodjelu dobara i resursa, mnogo više radi se isto tako o sigurnosti sloboda i nedodirljivosti ljudskog dostojanstva.²⁹

Jedna norma prema tome, nije samo zato legitimna, što ona kod svih aktera pronalazi saglasnost, nego i zato, što izražava vjerovatnost da artikulira i segmentira jedan opći na osnovu pravednosti izgrađeni interes. U svom djelu “*Faktičnost i vožnje*” Habermas izlazi iz legitimacijskog zahtjeva socijalnih aktera diskursa. Odsada on kao dopunski kriterij za djelotvornost normi uvodi njihov prije svega pretpostavljen resurs važenja: “Valjane su tačno norme djelovanja, koje bi mogli svi akteri po mogućnosti odobravati kao učesnici u racionalnom

²⁷ Ibid., str. 138.

²⁸ Habermas, 1990a, str. 118.

²⁹ Ibid., str. 119.

diskursu.”³⁰ Ontološkoj istinitosti praktičnih pitanja prikladan model za dokazivanje norme, prema Bonackeravoj interpretaciji “nije odnosan na pravo odnosno procese stvaranja prava i na njihova strategijska prosuđivanja – ovo predstavlja prema, Habermasu, mnogo više jedno nesubordinirano skraćeno važenje normi na njihovo faktično važenje.”³¹ Neempirijski motivi kao interesi ili strah od sankcija, nego kod aktera komunitarno zastupana uvjerenja da su unutar datoga konteksta predložene norme moralno ispravne, objašnjavaju važenje normi.³² Ovo se dopušta provjeriti samo u praktičnom diskursu koji motivira, prema racionalnom priznanju normi, što je u suprotnosti prema strategijskom subordiniranju normama. Prikladan model mnogo je više komunikacijska zajednica aktera, koji kao učesnici u praktičnom diskursu ispituju zahtjev za važenjem normi i koji, ukoliko oni prihvataju važenje s razlozima, dolaze do uvjerenja da su pod datim okolnostima norme ispravne. Racionalno motivirano priznanje normi, koje u svako vrijeme smije biti ponovo problematizirano, objašnjava zahtjev važenja normi; normativni zahtjev za važenjem ostvaruje se diskurzivno, može biti, dakle, ekspliciran u jednom argumentativno dostignutom konsenzusu aktera.³³ Od komunikacijskih aktera zastupana uvjerenja da su pod datim okolnostima predložene norme ispravne objašnjavaju važenje normi kroz argumentativno dostignuti konsenzus.

Za rješavanje problema legitimnosti političke vlasti ostaje otvoreno pitanje u kakvoj formi praktični diskursi kao javni procesi razumijevanja mogu biti s njihove strane preko normi institucionalizirani. Praktični diskursi kao i javnost upućeni su na životni svijet, jer akteri djeluju u javnosti diskurzivno odnosno komunikativno, dakle traže jedan sporazum (razumijevanje) i utoliko isto teže konsenzusu preko kritičkih zahtjeva za važenjem norme.³⁴ Za strukturalno poimanje moderne javnosti važe naprijed u vezi s diskursom već razmatrani kriteriji. Ustvari, ovo se očigledno odnosi samo na jedan dio javnosti. Zato Habermas razlikuje dvije forme javnosti: *sa jedne strane manje ili više spontano političko oblikovanje mnjenja i volje i s druge strane demokratski obuhvaćenu i reguliranu javnost.*

³⁰ Habermas, 1995, str. 138.

³¹ Bonacker, 1998, str. 138.

³² Habermas, 1973a, str. 140.

³³ Ibid., str. 144.

³⁴ O tome usp. Bonacker, 1998, str. 206.

Političku javnost Habermas shvata uopćeno kao komunikacijsku mrežu sadržaja i stavova, dakle mišljenja, koji su interaktivno vezani kroz arene i agature. U jednom tako izvedenom praktičnom diskursu radi se o tome da različite interesne grupe i karteli moći artikuliraju stavove prema specifičnim temama životnog svijeta; prema diskurzivnom principu mora se u jednoj neprisilnoj javnosti rezultirati konsenzus preko normi, kada ove žele zahtijevati važenje odnosno legitimnost. Zato se isto tako može tek u javnim, uopće pristupačnim diskursima rezultirati da li važeće norme nalaze stvarno saglasnost svih komunikacijskih aktera, da li se radi, dakle, o objektivizaciji jednog općeg interesa. U ovom smislu politička javnost opisana je isto tako kao “interakcijski sklop otkrića”, u kojem društvena stanja problema bivaju opažena, indentificirana, opisana i dalje transferirana na administrativno politički supsystem. Pod uvjetima bezgraničnih komunikacijskih tokova jedne anarhične i difuzne strukture (spontane javnosti) čini se da principijelno nije dat kraj diskursa, a također kada akteri često teže odlukama. Rasterećenje političke javnosti od takvog tereta odlučivanja ima za posljedicu da učesnici u praktičnim diskursima političke javnosti vrše samo utjecaj na javno mnijenje, ali ne mogu neposredno donositi odluke.³⁵

Kroz postupak stvorena idealna procedura savjetovanja i stvaranja zaključaka ima, prema Bonackeru, dvostruki smisao: s jedne strane takav je postupak principima diskursa i s tim principu neutralnosti obavezan, tako da rezultati nisu unaprijed sigurni, nego su kontingentni; pored toga, procedura ne nudi nikakve strukturalne prednosti za određena interesna grupisanja ili kartele moći, i svi komunikacijski akteri obavezuju se, da će pozicije svih drugih uvažavati, s tim da svi oni dostignu jedno nepristrasno procjenjivanje. S druge strane, rezultira se iz toga da za rezultate diskursa može biti iskorišteno anticipiranje razumnosti, jer diskurzivni princip garantira otvorenost za prigovore i razmišljanja (aporije). Prema tome, jedan dostignuti konsenzus samo je privremena (prolazna) manifestacija mišljenja, koji u svako vrijeme može ponovo “pasti u vodu”.³⁶ U jednoj tako sastavljenoj diskurzivnoj javnosti nastaje komunikacijska moć kroza stvaranje zahtjeva za moć (komunikativni utjecaj), koji se zasnivaju na komunitarno zastupanim shvatanjima. Ovaj proces vodi nastajanju kolektivnih mišljenja, kojima politički supsystem

³⁵ Ibid., str. 206.

³⁶ Bonacker, 1998, str. 207.

ne može dati prednosti. Radi se, pri tome, o svakoj sferi političkih i komunikativnih sloboda koje trebaju biti pravno garantirane, s tim da ne dolazi do “isušivanja javnosti”, koja stvara legitimnost. Dakle, norme moraju takoreći biti generirane prije nego što političke odluke oblikuju njih u zakonske forme, tako da pravne (moralne) norme ne mogu više kroz praktične diskurse oblikovanim predstavama biti u suprotnosti.³⁷

1. Zbiljsko važenje normi

Kada su norme legitimne, ovo još ne znači da one imaju isto tako i stvarno važenje. Mi možemo, istina, biti uvjereni u ispravnosti jedne norme, ali iz toga se bezuvjetno ne rezultira da se svi drugi moraju orijentirati prema njoj. Zato je potrebno važenje jedne norme koja je kontrafaktičko stabiliziranje očekivanja, kako ga omogućava pravo kroz spajanje s normativnom politikom. Na jednoj je strani pravni subsistem pri tome usmjeren na kolektivno obavezujuće odluke administrativno političkoga kompleksa, a na drugoj strani on institucionalizira medije upravljanja normativne politike kao kod moći, što dopušta strategijska primjena administrativne moći.³⁸ Upravljački medij političke moći rasterećuje aktere od komunikativnih procesa razumijevanja i koordinira djelovanja u odnosu na političke odluke koje se sprovede administrativno.³⁹ Prema tome, Habermas shvata normativnu (institucionalnu) politiku i upravljanje kao subsistem strategijskog djelovanja koji organizira administrativnu moć kao državno institucionaliziranu moć. S jedne strane, ovdje su anticipirane pozicijske borbe i konkurencija oko političke moći. S druge strane, Habermas želi pod pojmom administrativne moći razumjeti isto sva djelovanja koja doprinose ispunjenju sankcijskih, organizacijskih i egzekutivnih funkcija uprave. Pod aministrativnom moći dopušta se u odnosu na to razumjeti državno izvršavanje, sprovođenje i primjena pravno zakonskih normi.⁴⁰

Habermas ne razmatra komunikativnu i administrativnu moć jednu od druge odvojeno nego iz pozicije rezultata transfera komunikacione u administrativnu moć; kada je moć već u političkoj javnosti producirana

³⁷ Up. Habermas, 1995, str. 135.

³⁸ Ibid., str. 167.

³⁹ Habermas, 1995a, str. 348.

⁴⁰ Up. Honneth, 1995, str. 327.

kao komunikacijska moć i administrativno primijenjena, moraju potom postojati institucije u koje se moralna shvatanja građana i građanki unose u formi pravno zakonskih normi za političke odluke. Pri tome, Habermas se veoma snažno oslanja na političku javnost kao osnovu demokratski shvaćenog obrazovanja mnijenja i volje. Ovo poprima u jednoj deliberativnoj politici demokratskog zakonodavstva i tumačenja normi (legislativa) i u primjeni normi na jurističke diskurse ontologizirani oblik. Resursi komunikativnog razumijevanja kao traženje konsenzusa čije uvjete ozbiljenja obuhvata Habermas u diskurzivnom principu, treba biti kao procedura tako institucionaliziran da političke odluke za određivanje i sprovođenje normi već polaze od pretpostavke razuma (razumnosti) zbog diskurzivnog oblikovanja volje. U zakonima materijalizirane pravne norme tada su u tom pogledu izraz dogovora pravne zajednice, kada transformacija komunikativno producirane u administrativno primijenjenu moć ima smisla da komunikativno samorazumjevanje i samopredstavljanje pravne zajednice bude sprovedeno u političke procese odlučivanja.⁴¹ Na ovoj pozadini može se sadržajnije formulirati diskurzivnoteorijska diskusija problematike legitimnosti. Diskurzivna legitimnost nastaje s druge strane kroz komunikacijsku moć u javnim procesima razumijevanja, koji reprezentiraju intersubjektivnu volju jedne pravne i komunikacijske zajednice, i s druge strane, kroz implementaciju ove volje u demokratski obuhvaćenim procesima stvaranja i obrazlaganja normi. Legitimacijski deficiti nastaju potom kod “birokratskog isušivanja političke javnosti” tako da se Habermas uopćeno može zabrinuti da “funktionalni imperativi kompleksno formaliziranih sfera djelovanja prodiru u privatnu sferu i javnost, odnosno u primarno komunikativno područje sfere životnog svijeta.”⁴² Habermas optužuje u ovom interakcijskom sklopu “monetarizaciju i birokratizaciju svakodnevne prakse, bilo to u privatnim ili javnim životnim područjima”⁴³ kao i u osloncu na Webera “cjelovito ekskludiranje svega etičnog iz političkog rezoniranja”,⁴⁴ kada bude pokušano proceduru obrazloženja i primjene normi premjestiti u administrativni sistem djelovanja: “U mjeri kako ekonomski sistem životne forme privatnih

⁴¹ Bonacker, 1998, str. 209.

⁴² Habermas, 1995b, str. 477.

⁴³ Ibid., str. 480.

⁴⁴ Ibid., str. 478.

individua i stil života konzumenata i zaposlenih podređuje njegovim imperativima, dobijaju konzumizam i individu posjedovanje, kao i motivi uspjeha i konkurencije izražajnu snagu. Komunikativna praksa svakodnevnice jednostrano je racionalizirana u korist jednog specijalističkoutilitarističkog stila; i ovo od medija inducirano preoblikovanje u svrhovito racionalne orijentacije djelovanja determinira reakciju jednog od ovog pritiska racionaliteta rasterećenog od hedonizma. Kao što je privatna sfera od ekonomskog supsistema, tako je javnost kontrolirana i oslabljena od administrativnoupavnog supsistema. Birokratska kontrola preko funkcije moći i "isušivanje" spontanijh procesa oblikovanja volje i mnijenja proširuje s jedne strane slobodu kretanja za plansko mobiliziranje masovne lojalnosti i olakšava s druge strane odvajanje političkih odluka od legitimacijskih resursa iz identitetsko oblikovanih, konkretnih interakcijskih veza unutar životnog svijeta (civilnog društva). U mjeri, kako se ove tendencije sprovode, od Webera nastaje stilizirana slika jedne legalne vlasti, koja praktična pitanja redefinira u tehnička i odbacuje zahtjeve za materijalnom pravednošću s pozitivističkom uputom na legitimnost kroz proceduru."⁴⁵ Legitimna vlast, isto kod asimetrične raspodjele političke moći i saglasno tome kod nejednake raspodjele šansi stvaranja normi, upravo je zbog toga upućena na demokratsku javnost, s tim da se članovi društva neometano kao u okviru diskurzivnog principa bez utjecaja vlasti (ili slobodni od vlasti) mogu sporazumjeti o svojim potrebama i predstavama morala. Samo po cijenu nepriznavanja legitimnosti za vršenje političke moći, tako bi bilo sa Habermasom zaključiti, može se vlast odreći deliberativnog sporazumijevanja.⁴⁶

Rezultati rekonstrukcije diskurzivnoteorijske argumentacije kod raspravljanja problematike moći i vlasti bit će ovdje obuhvaćeni u odnosu na relaciju pravne države i demokratije u trima pozicijama: *prvo, demokratska pravna država predstavlja, za Habermasa, jedan interakcijski sklop u kojem se racionalna vlast kao vlast zakona podudara s legitimnošću kao institucionalizacijom jedne demokratske javnosti*. Samo jedna funkcionirajuća demokratija može stvorene norme prethodno obrazložiti ili ove u procesu utjecaja interesnih grupa kritizirati kao nepravedne. Napokon, normativno očekivanje legitimnosti vlasti, oslanja se

⁴⁵ Ibid., str. 480.

⁴⁶ Bonacker, 1998, str. 209.

prema Habermasu, na “uzajamno djelovanje između institucionalno obuhvaćenog oblikovanja mnijenja i volje sa spontanim odnosima komunikativne moći, komunikacijskim tokovima jedne na neusvajanje zaljučaka programirane, u ovom smislu neorganizirane javnosti.”⁴⁷ Demokratija treba otuda stvoriti pravno osigurane mogućnosti da u okviru intersubjektivnih i fundamentalno deliberativnih procesa razumijevanja segmenti životnog svijeta vrše utjecaj na zakonodavce.⁴⁸

Drugo, pod pojmom deliberativne demokratije Habermas shvata jedan, prema proceduralnim načinima, konstituiran interakcijski mehanizam donošenja normi, čija obuhvatnost proizlazi iz strukture komunikativnog djelovanja i koji je formuliran kao normativni princip diskursa. Pri tome, prema Habermasu rezultira se utoliko veza između morala i demokratije, kao etički racionalitet, koji se razvija u praktičnim, deliberativnim diskursima, kao jedan idealni princip demokratije sproveden u pravo i politiku.⁴⁹ U suprotnosti prema drugim sociološkim teorijama radi se, kod Habermasa, o teorijskom sklopu politike i morala. Normativna politika nije otuda moralno neutralno djelovanje, jer je jezik temeljno normativan, osim ako se radi o politici, koja se zatvara prema demokratskoj političkoj javnosti. Ali, ovo bi bilo stanje jednog autoritarnog režima, čija politička vlast upravo nije mogla biti legitimirana.

Treće, demokratija omogućava svaku za moderno društvo tipičnu autonomiju prava, jer za zakonodavstvo (donošenje normi) i praksu sudskih odluka (primjena normi) institucionalizirane procedure osiguravaju demokratsko, odnosno nepreformirano oblikovanje mnijenja i volje. Zato Habermas poentirano formulira: “Autonomija ne stječe pravni supstancijalni sistem za sebe samu. Autonoman je on samo u mjeri, kako za zakonodavstvo i jurisdikciju institucionalizirane procedure garantiraju nepristrasno oblikovanje mnijenja i volje i na ovaj način stvaraju pristup etičnom proceduralnom racionalitetu podjednako u pravu i politici. Nema autonomnog prava bez ozbiljene demokratije.”⁵⁰ Dakle, ne postoji legitimna racionalna vlast bez diskurzivnog oblikovanja mnijenja i volje i ne bi trebala biti data administrativna bez komunikativne moći. Habermas je analizirao legitimacijske procese i mehanizme moći i vlasti u kontekstu njihove

⁴⁷ Habermas, 1995, str. 625.

⁴⁸ Bonacker, 1998, str. 210.

⁴⁹ Ibid., str. 210.

⁵⁰ Habermas, 1995, str. 599.

jezičnosti. S tim Habermas napušta teorije kod kojih moć i vlast ostaju odnosni na aktere ili kolektivne aktere – kao vladajuća klasa ili suveren – i, razvija umjesto toga pristupe prema problemu legitimosti, koji su na jednoj strani karakterizirani kroz diskurzivnu rekonstrukciju pretpostavki legitimne vlasti i na drugoj strani kroz dekonstrukciju (deontologizaciju) semantičkih pokušaja legitimnosti za vlast ■

About the set of problems concerning force and governance in the sociological theory of Jürgen Habermas

Mensur Kustura and Adnana Šabani

Summary

In this text considering the problems force and governance in the theory of Jürgen Habermas is picked up as a central theme. The results of the reconstruction concerning the discursive theoretical argumentation to discuss the problems of force and governance will be centralised in the combination of constitutional state and democracy in two major aspects: Firstly the democratic constitutional state represents to Habermas a relationship, which is combined with the rational governance as force of the laws in order to legitimate the institutionalization of a democratic public. Secondly Habermas defines the concept of “herrschaftsfreie Demokratie” as a procedure of context coherence to constitute the relationship of norms which play the part of a communicative act and which is formulated as a normative principle of discourse.

Key words: political governance, communicative force, political public, legitimation, constitutional state, discursive democracy, norm setting and application of norm ■

Literatura:

1. Bonacker, Thorsten 1998: “Die Zweideutigkeit der Demokratie. Zur Macht- und Herrschaftsproblematik bei Jürgen Habermas und Jean-Francois Lyotard, in: Imbusch, Peter (Hrsg.) 1998: *Macht und Herrschaft. Sozialwissenschaftliche Konzeptionen und Theorien*, Opladen: Leske+Budrich.

2. Greven, Michael Th. 1991: "Macht und Politik in der Theorie des kommunikativen Handelns von Jürgen Habermas", in: Greven, Michael Th. (Hrsg.) 1991: *Macht in der Demokratie: Denkanstöße zur Wiederbelebung einer klassischen Frage in der zeitgenössischen politischen Theorie*, Baden-Baden: Nomos.
3. Greven, Michael Th. (Hrsg.) 1991: *Macht in der Demokratie: Denktöße zur Wiederbelebung einer klassischen Frage in der zeitgenössischen politischen Theorien*, Baden-Baden: Nomos.
4. Habermas, Jürgen 1971: *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie - Was leistet die Systemforschung?* Frankfurt aM.: Suhrkamp.
5. Habermas, Jürgen 1973a: *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*, Frankfurt aM.: Suhrkamp.
6. Habermas, Jürgen 1973b: *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Frankfurt aM.: Suhrkamp.
7. Habermas, Jürgen 1981: *Philosophisch-politische Profile*, Frankfurt aM.: Suhrkamp.
8. Habermas, Jürgen 1983: *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*, Frankfurt aM.: Suhrkamp.
9. Habermas, Jürgen 1988: *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*, Frankfurt aM.: Suhrkamp.
10. Habermas, Jürgen 1990: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zur einen Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Mit einem Vorwort zur Neuauflage 1990.* 4 Auflage. Frankfurt aM.: Suhrkamp.
11. Habermas, Jürgen 1990a: *Die nachholende Revolution. Kleine Politische Schriften, VII*, Frankfurt aM.: Suhrkamp.
12. Habermas, Jürgen 1991: *Erläuterungen zur Diskursethik*, Frankfurt aM.: Suhrkamp.
13. Habermas, Jürgen 1995: *Faktizität und Geltung; Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates*, Frankfurt aM.: Suhrkamp.
14. Habermas, Jürgen 1995a: "Theorie des kommunikativen Handelns." Bd. 1. *Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*, Frankfurt aM.: Suhrkamp.
15. Habermas, Jürgen 1995b: *Theorie des kommunikativen Handelns. Bd. 2. Kritik der funktionalistischen Vernunft*, Frankfurt aM.: Suhrkamp.
16. Habermas, Jürgen 1996a: *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*, Frankfurt aM.: Suhrkamp.
17. Habermas, Jürgen 1996b: *Der philosophische Diskurs der Moderne.* 5. Auflage. Frankfurt aM.: Suhrkamp.
18. Honneth, Axel 1985: *Kritik der Macht: Reflexionsstufen einer kritischen Gesellschaftstheorie*, Frankfurt aM.: Suhrkamp.
19. Schäfer, Gert 1993: *Macht und öffentliche Freiheit: Studien zu Hannah Arendt*, Frankfurt aM.: Suhrkamp.
20. Weber, Max 1989: *Gesammelte politische Schriften*, Tübingen: Mohr.